

“Alisher Navoiy va XXI asr”

8-ULUSLARARO KONFERANSI MATERIALLARI

Toshkent-Boku, 2023-yil 6-7-fevral

“Əlişir Nəvai və XXI əsr”

8-ci BEYNƏLXALQ KONFRANS MATERIALLARI

Daşkənd-Bakı, 6-7 fevral 2023-cü il

“Alisher Navo'i and the 21st century”

8th INTERNATIONAL CONFERENCE PROCEEDINGS

Tashkent-Baku, February 6-7, 2023

بوسوزکیم

آندین خیر پر

بایرت بولغای یردی رعایه
کری شریف یوق ساندین
کلم الناس علی قدر عقولهم

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti**

**Ozarbayjon Milliy Ilmlar Akademiyasi
Nizomiy Ganjaviy nomidagi Adabiyot Instituti**

**«ALISHER NAVOIY VA
XXI ASR»**

mavzusidagi uluslararo konferansi materiallari

Ma'lumki, Qur'oni Karim 30 poradan – qismdan tashkil topgan. Shoir insonning yuzi 30 porani ham aks ettirganligi uchun u mukammal mus'hafdir, – deydi. Odam doim o'z asli (Alloh)ga talpinadi. Tasavvuf tariqatlarining barchasida zikr etilgan ilohiy ishq ana shu jihatdan yuzaga kelgan. Nasimiy ham “Qaydadir vaslning davosi, chorasi”, deyish bilan ilohiy ishqdan o'rtangan oshiq iztiroblarini o'tli satrlarida qalamga oladi.

Nasimiy ijodida inson ilohiy, uning yuzi hamma sirlarni ochuvchi mukammal Mus'hafdir, degan g'oya bot-bot kuylanadi. Shoir ma'shuqa jamoli mus'haf ekan, unda namoyon bo'luvchi har bir a'zo mus'haf oyati kabidir, deya insonni ulug'lash, uni ilohiylashtirishni haddi a'losiga ko'taradi. Nasimiyning mazkur qarashlari mumtoz adabiyotimizda ham anchagina keng targ'ib qilingan. Jumladan, Alisher Navoiy ijodida Nasimiyning inson yuzi Mus'hafi Sharifga tenglashtirilgan she'rlardan ilhomlanib yaratilgan talaygina g'azallar mavjud. Bunday g'azallarni shoirning barcha devonlarida uchratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. I том. – Тошкент, Фан, 1987. 199 б.
2. Амонова З. Хуруфийлик ва бадий ижод. – Тошкент: Парадигма, 2017. – 131б.
3. Амонова З.К. Вопросы влияния хуруфитского ордена на узбекскую классическую литературу XV-XVII веков. Вестник Челябинского государственного университета. 2011. №11.
4. Арасли Х. Имоиддин Насимий (Ҳаёти ва ижоди). Суйима Ғаниева таржимаси. – Тошкент: Фан. 1973. – 74 б.
5. Навоий асарлари луғати. Тузувчилар: П.Шамсиев ва С. Иброҳимов. – Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – 784 б.
6. Насимий И. Асарлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. – 230 б.
7. Насимий. Озарбайжончадан Э.Очилов таржимаси. – Тошкент. 2018.
8. Нәсими Имадәддин. Сечилмиш әсәрләри. – Бақы, 1973.
9. Насимий Рубойлар. – Баку, 1973. 48-б.
10. Schimmel Annemarie. Islamin mistik boyutlari. – Istanbul, 2004. – 533 s.
11. Куръони Карим. (Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф таржимаси). – Тошкент: Шарқ, 2011. – 604 б.

NAVOIY IJODIDA PAREMIOLOGIK JANRLAR STILIZATSIYASI

Ma'rifat RAJABOVA
f.f.d., dots. (O'zbekiston)

Annotatsiya

Maqolada topishmoq va lug'z janri qiyosiy tahlil qilingan. Alisher Navoiyning lug'z janrida yozgan she'rlarining o'ziga xos xususiyatlari tahliliga tortilgan.

Kalit so'zlar: *topishmoq, janr, stilizatsiya, lug'z, folklor, yozma adabiyot, metafora.*

Annotation

The article provides a comparative analysis of the puzzle genre and vocabulary. The features of A. Navoi's poems written in the genre are analyzed.

Keywords: *puzzle, genre, stylization, vocabulary, folklore, written literature, metaphor.*

Alisher Navoiy xalq og'zaki ijodi namunalaridagi o'lmas g'oyalar, motivlar, qiziqarli syujetlar, obrazlar navoiyona tahayyul va tafakkur elaklaridan o'tib, yozma adabiyotning ham boqiy mavzulariga, o'lmas obrazlariga ko'chganligini inkor qilib bo'lmaydi. Jumladan, Alisher Navoiy merosida ham xalq og'zaki ijodi janrlarining stilizatsiyasi natijasida yuzaga kelgan janrlar mavjud bo'lib, ular orqali folklor ulug' shoir ijodining muhim manbalaridan biri sifatida baholanishiga imkon beradi. Ana shunday janrlardan biri lug'z yoki chistonidir. Shoir ijodida chiston, lug'z deb ataluvchi adabiy topishmoqlar alohida o'rin tutadi. Ular xalq paremik janrlaridan biri bo'lgan topishmoqlarning janriy belgilarini: shakli va poetik ifoda xususiyatlarini stilizatsiya qilish asosida yaratilganligi bilan e'tiborni tortadi.

"Lug'z" arab tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib, "topishmoq", "sir" ma'nolarini anglatadi. Turkiy xalqlar og'zaki ijodida "topishmoq" tarzida nomlangan mazkur janr fors-tojik tilida "chiston" deb yuritiladi. Xullas, adabiy topishmoqlar yozma adabiyotga lug'z, chiston nomlari bilan kirib keldi. Aytish mumkinki, turkiy adabiyotda lug'z janrining ilk namunalari Navoiy ijodida uchraydi [Adizova, 2008:11]. Shoirning "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotida 10 ta, "Devoni Foni"da 9 ta lug'z keltirilgan. "Xazoyin ul-maoniy"dagi lug'zlarning 8 tasi qit'a, 2 tasi ruboiy, "Devoni Foni"dagi lug'zlar masnaviy, qit'a va ruboiy tarzida qofiyalangan. Navoiy lug'zlariga xos xususiyatlar uning mustaqil janr sifatida baholanishiga imkon bera oladi.

Xalq topishmoqlari hajm jihatidan qisqa va ixcham bo'ladi, lekin Navoiyning turkiy tildagi lug'zlari 2, 4, 5, 6 baytli, forsiydagi kema nomi yashiringan bitta lug'zi 9 baytli, ikkitasi 2 baytlidir.

Topishmoqlarda ham, lug'zlar matnida ham yashiringan narsa nomini topish vazifasi qo'yiladi. Kuzatishlarimiz natijasida shu aniqlandiki, Navoiy qaysi narsa haqida chiston (lug'z) yaratgan bo'lsa, o'sha narsaning nomini matn ichida yoki oxirida yana bir bor tilga olib o'tadi. Bunga Alisher Navoiyning 6 bayt (12 misra) "Ne lo'lidurki, chun hangoma tutsa" satri bilan boshlanuvchi "qalam" tasviriga bag'ishlagan lug'zi matni oxirida "kilk" so'zini qo'llaganini misol qilish mumkin:

*Ne lo'lidurki, chun hangoma tutsa,
Qadam boshtin qilib tortar navozir.*

*Boshin keskandin ortib anga tahrir,
Tilin yorg'andin o'lub anga tahrir.
Qaro suvg'a boshin yuz g'o'ta bersa,
To'lar og'zi-yu bo'lmas lek damgir.
Kiromul-kotibin ondin qilib sabt,
El etkondin yamon-yaxshini bir-bir.
Vale oshiq bila Majnun ishiga
Qazo yetkurmay andin ranju tashvir.
Bihamdillahki, ollimda azaldin
Junun-u ishq yozdi **kilki taqdir** [Navoiy, 1997:658] .*

Ma'lumki, topishmoqlarda yashiringan narsaning shakli, hajmi, rangi, vazifasi, sifati kabilar haqida ma'lumot beriladi. Lug'zlarda ham xalq topishmoqlariga xos shu xususiyat saqlangani kuzatiladi. Navoiyning qalam nomi yashiringan lug'zida uning **rangi** bilan bog'liq lo'li; **shakli** bilan bog'liq boshi, og'zi, tili; **vazifasi** bilan bog'liq tahrir, tahrir, sabt; **sifatini** ko'rsatuvchi kiromul-kotibin, kilki taqdir xususiyatlari keltirilgan.

Istiora topishmoqlardagi asosiy ifoda vositalaridan biridir. U orqali yashiringan narsa nomi o'rnida boshqa unga ishora qiluvchi nomning qo'llanishi natijasida obrazlilik ta'minlanadi. Metafora ham muayyan bir narsaning tashqi ko'rinishi jihatidan boshqa bir narsaga o'xshashligini tasvirlashga asoslanadi. Bunday xususiyatlarni lug'zlarda ham ko'p kuzatish mumkin.

Lug'zda qalamning ikkita belgisi istiora vositasida berilgan. **Lo'li, qaro suv** so'zlari orqali qalam va uning bo'yog'i tusiga ishora qilingan. Qalam tashqi ko'rinishiga ko'ra lo'luga o'xshatilishida uning rangi nazarda tutilgan. Lo'li so'zining qora ko'z, qor soch ma'nolari mavjud. Tasvir shunday: u qanday lo'lidirki, yig'inda bosh egib marhamat so'raydi. Uning boshi olinganda harakatga keladi, tilini yorganda yozadi, qora suvga boshi g'o'ta (sho'ng'ish) qilib olinganda, og'zi to'la bo'lsa-da, nafas olish (damgir)dan to'xtamaydi. Saxiy kotiblar elning yaxshi-yomon sifatlarini u bilan qayd qiladilar. Biroq u oshiq bilan Majnun taqdirini oxiriga yetkazishdan ranj va hayajonga (tashvirga) tushadi. Ollohga hamdki, peshonamga taqdir qalami (kilki taqdir) junun ishqini yozdi.

Lug'zda qo'llanilgan **navozir, tahrir, damgir, tashvir, kilki taqdir** kabi so'z va iboralar o'zaro qofiyadosh bo'lib kelgan. Ular orqali yashiringan narsaning bir qator xususiyatlari sanab o'tilgan. Jumladan, **tahrir** – harakatga kelish; **tahrir** – yozish, yozma bayon qilish; **sabt** – qayd qilingan kabi.

Ta'kidlash kerakki, topishmoqlardagi savollar tizimi yashiringan narsa-buyum xususiyatlarini sanash tarzida yuzaga chiqariladi. Bu esa topishmoqni topadigan shaxsdan ziyraklik va zukkolikni talab qiladi. Lug'zlarda ham xuddi shunday. Yuqorida matni keltirilgan lug'zda ham "U qanday lo'liki, yig'inda u bosh egib marhamat so'raydi" deb savol qo'yiladi. Tinglovchini bu kabi qator savollar o'ylashga majbur qiladi. Xususan, "U nimaki, boshi olinsa harakatga keladi, boshini qora suvga botirsa ham nafas olishdan to'xtamaydi?" kabi qator savollar tinglovchini o'ylashga, mushohada qilishga da'vat qiladi.

Topishmoqlarda jonli va jonsiz mavjudot, narsa va hodisalarni bir-biriga solishtirish, taqqoslash, o'xshatish orqali atrofni o'rab turgan olamni bilishga, anglashga, fikr qilishga undalgan. Lug'zlarda ham xuddi shu xususiyat saqlanib qolgan. Biroq lug'z ma'lum

muallifning ijod mahsuli bo'lganligi uchun unda ijodkor shaxsi va dunyoqarashining aksini ko'rish tabiiy. Jumladan:

Vale oshiq bila majnun ishiga

Qazo etkurmey andin ranju **tashvir**.

Qalamning oshiq va Majnun taqdirini yozib tugatishidan ranj va hayajonga (tashvirga) tushishi motivi shoirning ruhiy holatiga juda yaqinligi yuqoridagi baytda ham ko'rinadi.

Alisher Navoiy lirik va epik asarlarida ishq va oshqlik masalalarini tasvirlagan paytda goh asar qahramonlari bilan birga iztirobga tushadi, goh o'zi lirik qahramon sifatida ishq azoblaridan ranj chekadi. Bu fikrni "Layli va Majnun" dostonidagi quyidagi bayt ham tasdiqlaydi:

So'gin nechakim uzattim oxir,

Yig'lay-yig'lay tugattim oxir.

Ya'ni bu motamnomani qanchalik cho'zgan bo'lsam, shuncha motamzada bo'lib, nihoyat yig'lab-yig'lab tugatdim, deydi shoir.

Lug'zning oxirgi baytida shoir o'z taqdiriga ishq kabi ilohiy ne'matni yozganligi uchun Ollohga hamd aytadi. Bunday g'oyalarni shoirning boshqa baytlarida ham uchratish mumkin. Masalan:

Ishqda men kibi Majnun yasadi kilki qazo,

Layli ashkolini dildorima monand qilib [Navoiy, 1987:55].

"Qismat qalami ishq ichra Majnunni menga o'xshatib, Layli shaklini esa dildorimga monand qilib yaratdi."

Lug'zlar she'riy shakli, aruz vaznida yaratilishi, hajmining ikki baytdan o'n baytgacha bo'lishi, nimaga bag'ishlangan bo'lsa, o'sha narsaning matnda keng sifatlanishi jihatidan ham xalq topishmoqlariga shaklan o'xshash, ammo yashiringan narsa-buyum nomini topishga undash maqsadi bilan yaratiladigan xalq topishmoqlaridan farqlanib turadi. Masalan, Navoiyning "Ne sho'x erurki, ulus ko'ngli ichra savdosi" deb boshlanuvchi 5 baytli (10 misrali) quyidagi lug'zi tanga haqida bo'lgani uchun "Tanga" sarlavhasi bilan berilgan:

Ne sho'x erurki, ulus ko'ngli ichra savdosi

Oning yuzidagi xatlar kibi muharrardur.

Kumishdurur taniyu qiymati oning lekin

O'n ikki o'z tanidek vajah ila muqarrardur.

Ishi ul o'n ikkidin har birisidur diynor,

Ki adl sikkasidin yuzlarida zevardur.

Magarki angladi xumsul-muborak asrorin,

Ki soni bu adad o'lmish, agarchi yuz mardur.

Gadog'a xumsidin ar saltanatdurur, ne ajab,

Qachonki beklik oning rub'idin muyassardur [Navoiy, 1987:658].

Tanganing qo'ldan-qo'lga o'tib yurishi bois "ne sho'x erurki" deb, hamma uni sevishi tufayli "ulus ko'ngli ichra savdosi" deya sifatlanmoqda. Yuzida xatlar borligi eslatilmoqda. Chunki har bir tanganing yuzidagi xatiga qarab, qaysi yurt yoki davlatga tegishliligi aniqlanadi va shunga qarab muomalaga kiritiladi. Kumush va oltin tangalar

qimmatbaho hisoblanadi. Dinor kabi tanga ham pul birligi sanaladi. Xullas, shu kabi belgilar yashiringan narsa nomi tanga ekanini anglatib turadi.

Shoirning “Qaysi ayyor erkim ulkim, naqb urar san’atda bor” deb boshlanuvchi yana bir lug’zi “Igna” sarlavhasi bilan keltirilgan:

*Qaysi ayyor erkim ulkim, naqb urar san’atda bor
Bir sinon yanglig’ ayog’din, bosh qotiq’lig’din tani.
Nozaninlarning libosi nechakim sangin erur,
Toru pudi ko’zlaridin ichkari kirmak fani.
Pardai ismatda har gulruxki ursun lofi zuhd,
Ko’nglakining darz-darzi ichra ko’rmishlar ani.
Bu sifatkim topti ul ayyorliq sarrishtasin,
Tong emasdur, gar otin qo’yg’aylar aning so’zani [Navoiy, 1990:518].*

Yuqorida Navoiy lug’zlarida yashiringan narsa nomlari ko’pincha matn doirasida keltirilishi ta’kidlangan edi. Agar shoir lug’zlari shu jihatdan kuzatilsa, haqiqatan ham, ularning matnida ko’pincha yashiringan narsa nomiga o’zaro o’zlashma sinonim bo’lgan nom berilishi ko’zga tashlanadi. Bunga yuqorida “igna” haqida keltirilgan 4 baytli (8 misrali) lug’zni misol qilish mumkin. Unda keltirilgan so’zan(i) so’zi fors-tojik tilidan olingan bo’lib, asl turkiy “igna” so’ziga sinonim (ma’nodosh) sifatida ishlatiladi. Uning matnda qo’llanishi yashiringan igna nomiga ishora qilib turishi jihatidan e’tiborni tortadi. Lug’zda ignaning “ayyor”, “sarishta” sifatlari bilan berilishi, yana “Toru pudi ko’zlaridin ichkari kirmak fani”, “Ko’nglakining darz-darzi ichra ko’rmishlar ani” kabi xususiyatlarining ta’kidlanishi uni tezroq va aniq tasavvur qilishga yetaklaydi. Lug’zda “igna” haqida gap borayotganini ilg’ash imkonini berib, javob topishni osonlashtiradi. Xususan, ignaning toru keng joylarda bir ko’rinib, bir ko’rinmay, betakror san’at namunasi sifatida liboslarni yaratishi, ko’ylaklarga tushgan darzlarni yo’qotishi ta’kidi ham bevosita igna haqida fikr yuritilayotganini anglatib turadi. Bunday topishmoqlar kishilarning nafaqat bilimini sinab, tafakkurini charxlashga, balki til bilish imkoniyatlarini ham sinovdan o’tkazishi bilan ahamiyatlidir. Chunki “so’zan” so’zining “igna”ligini bilgan kishi uchun bu lug’zning javobini anglashi yanada tezlashadi.

Navoiyning ayrim lug’zlarida yashiringan narsa nomiga ishora qiluvchi so’zning fors-tojikcha sinonimi emas, balki turkiy, sof o’zbekcha ko’rinishda qo’llanilgani kuzatiladi. Bunga 3 bayt, 6 misradan iborat “O’q” haqida aytilgan quyidagi lug’zni misol qilish mumkin:

*Ne qushdururki, uchar uch qanot bila, lekin
Agar qo’nar ham, ochiqdur qanotlari bori,
Qanoti saridur og’zi valek doim ochuq,
Bu turfaroqki, bo’lur quyrug’ida minqori.
Erur aning kebi tuz ko’ngli oshyonida o’q,
Sipehr ja’basidin istasang namudori [Navoiy, 1990:519].*

Navoiy chistonlarining yana bir e’tiborli tomoni shundaki, ular fors-tojikcha “chist – nima, on – u” so’zlaridan yasalgan “chiston” mohiyatiga mos holda “ne” (nima), “qaysi” so’roq hamda “ul” (u) ko’rsatish olmoshlari bilan boshlangan. Masalan, shoirning 5 bayt, 10 misradan iborat “Anor” sarlavhali lug’zi ham “ne” – “nima” so’roq olmoshi bilan “Ne majmardur” deya ibtido topgan:

Ne majmardur, to'la axgar, vale ul majmar andomi,
Erur sun' ilgidin gohi musaddas, gah musamman ham.
Chiqar ravzandin axgar dudiyu bu turfakim, aning
O'tig'a dud yo'qtur, majmarig'a balki ravzan ham.
O'tu majmar dema, bor ul sadafkim, durlarin aning
Evurdi qong'a davroni musha'bat charxi purfan ham.
Agar bu nav' emas, bas ne uchun bormoq kuchi birla
Bo'shar jismi, oqar qoni, anga majruh o'lub tan ham.
Nechakim tab'i noridur va lekin me'da norig'a
Berur taskin, munung naf'in topibmen voqian men ham

[Navoiy, 1990:519].

Ta'kidlanganidek, bu lug'z matnida keltirilgan "nor" so'zi anor so'ziga ishora qilib turibdi.

Navoiy chistonlarining yana bir e'tiborli jihati shundaki, ularda nomi yashiringan narsani ifodalovchi so'zning omonimini keltirish holati ham ko'zga tashlanadi. Shu omonim so'z vositasida yashiringan narsa nomiga badiiy ishora qilinadi. Bunga bel va poki haqidagi lug'zlarni misol qilish mumkin. Jumladan:

Ne johildurki, aylar nochihin tez,
O'zi birla durur lekin masofiy.
Magar Bahromi Cho'bin naslidindur
Ki ahvolida zohirdur xilofi.
Ravondur tig'i el boshida doim,
Vale o'z ko'ksidur aning g'ilofi.
Bu holatqa, tonug'dur el boshining,
Safosi, dog'i o'z ko'ksi shikofi.
Chu men qildim ayon poki nishonin,
Kerakkim, topqay emdi tab'i sofi [Navoiy, 1987:661].

5 bayt (10 misra)dan iborat "poki" haqidagi ushbu lug'z matnida poki so'zi omonim sifatida qo'llanib, tajnis san'ati hosil qilingan. Dastlabki satrlarda bosh qism sochlarini qirish uchun ishlatiladigan sataroshlik asbobi "poki" tasvirlanayotgan bo'lsa, keyingi satrlarda insonga xos poklik fazilati haqida so'z yuritilmoqda. Lug'zda poki asbobining tezkorligi, tig'i ravonligi ta'kidlanmoqda. Uning tig'i, odatda, dastasi ichiga buklab solib qo'yiladi. Shuning uchun shoir uning g'ilofi o'z ko'ksi ekanligini aytmoqda. Bu o'rinda shoirning unga bog'lab o'z davri ijtimoiy hayotiga xos voqeliklarni tasvirlashga uringani seziladi. Mahoratli so'z ustasi Navoiy el boshiga chiqib olib, tig' qayragan zolim hukmdorlarning o'z himoyachisi bo'lgan xalqi ko'ksini yaralayotganiga istioraviy ishora etgani ayricha e'tiborni tortadi. Demak, shoir o'z davri vaziyatida ochiq-oshkora bayon etish qiyin bo'lgan shu kabi ijtimoiy-siyosiy muammolarni yashirin fikr aytish imkonini beruvchi lug'z janri orqali ifodalashi bejiz emas.

Istiora topishmoqlarda qo'llanilgan asosiy badiiy san'at hisoblanadi. Topishmoqda nomi yashiringan narsaning shakli, hajmi, rangi, vazifasi kabi qator xususiyatlari haqida ma'lumot beriladi. Bu belgilar istiora, metafora san'atidan foydalangan holda taqdim qilinadi. Bunday xususiyatlar lug'zlarda ham kuzatiladi. Masalan, Navoiyning miqroz (qaychi) lug'zida shunday deyiladi:

*Ne qushlar erkin alarkim, birardurur qanoti,
Qanotining uchida har birisiga minqor.
Biror ayog'lari ham boru turfaroq bukim,
Ayog' uchida biror ko'z ham ettilar izhor.
Qachon ayog'larin olmashtururlar, ul soat
Qanot urarg'a bo'lurlar tuyurdek tayyor.
Qanot ko'p urmog' ila bir qori ucharlari yo'q,
Ucharda garchi qoridur alarg'a istizhor [Navoiy, 1987:659].*

Lug'zda istiora sifatida kelgan so'zlar quyidagilar: **qushlar, qanot, ko'z**. Demak, yashiringan narsaning shakli qushga o'xshaydi. Qush qanotlarining birodarligi alohida ta'kidlangan. Uning oyog'i ham bor, lekin qizig'i shundaki, oyog'ining uchida ko'zi ham bor.

Ko'rinadiki, qaychi ikki qanoti borligi sababli qushga o'xshatilgan. Bu qanotlar bir-biridan ajralmasdir. Qaychining barmoqlar suqiladigan aylana qismi shaklan ko'zga o'xshatilgan. E'tibor bersak, matnda yashiringan predmetning asosiy sifatleri istioralar bilan berilgan.

Demak, topishmoq va lug'zlarni solishtirish orqali quyidagi xulosalarni o'rtaga tashlash mumkin:

1. Lug'zda dastlab topishmoqning vazifasi stilizatsiya qilinganligini ko'rish mumkin. Har ikkalasining asosiy vazifasi unda biror-bir predmet, narsa-buyum nomini yashirish, yashiringan narsaning o'xshashlik, aloqadorlik asosidagi belgilarini tavsiflashga asoslangan. Demak, har ikkala janrda ham matnda yashiringan narsani topish vazifasi qo'yiladi.

2. Topishmoqlardagi savollar tizimi yashiringan narsa-buyum xususiyatlarini sanash tarzida amalga oshiriladi. Bunday xususiyat lug'zlarda ham kuzatiladi. Ko'pincha lug'zlar savol qo'yish bilan boshlanadi. Shu orqali topishmoqda ham, lug'zda ham yashiringan narsaning sifatlariga urg'u beriladi.

3. Ma'lumki, tevarak-atrofnı o'rab turgan borliq, olam manzarasi, narsa-hodisalar juda ko'p xususiyatlari bilan e'tiborni tortadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, topishmoqlar sirasida biror-bir predmet haqida bir nechta topishmoqlar yaratilganligini ko'rish mumkin. Bunday xususiyat yozma adabiyot namunasi bo'lgan lug'zlarda ham kuzatiladi. Masalan, "Devoni Foni" tarkibida kemaga bag'ishlangan 3 ta lug'z mavjud. Agar bittasida "Chist on xonai ba bod ravon?" (U qanday uydırki, shamol bilan yuradi?) deyilsa, ikkinchisida "On chist, kixokro ba kaf mola kashad?" (U nimadir tuproqqa kafti bilan mola tortadi?), uchinchisida, "Chik̄y hest on? Ki dar hay'at buvad, chun Besutun, lekin" (U qanday tog'dirki, ko'rinishdan Besutunga o'xshaydi?) tarzida savol qo'yiladi. Har uchala lug'zning javobi – kema. Ammo ularda yashiringan narsaning xususiyati bir-biridan farq qiladi. Agar birinchi lug'zda kemaning uyga o'xshatilishi, shamol bilan harakatlanishi, bu uy suv, loy aralashmasdan taxta yog'ochdan qilinganligi, uni fan bilimdonlari (ixtirochilar) yaratganligi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan bo'lsa, ikkinchi lug'zda kemaning tuproqqa kafi bilan mola tortishi, uning shakli yuz yoshli halim choldek bo'lishi, uchinchi lug'zda esa u tog'ga, ko'rinishidan Besutunga o'xshash ekani, garchi tog' yurmasa ham, biroq u yurishi, ostida to'rtta ustuni borligi qayd qilinadi. Ko'rinib turibdiki, ularning hammasida kema haqida fikr yuritilayapti.

4. Ta'kidlash lozimki, lug'zning janr sifatida shakllanishida topishmoq janrining xususiyatlari asos vazifasini o'tagan bo'lsa-da, uning o'ziga xosligini ham kuzatish mumkin. Jumladan, topishmoqlarda bir nechta predmet nomi yashiringan bo'ladi. Navoiy lug'zlarida bunday xususiyat kuzatilmaydi. Lug'zlarning faqat nazmda yozilishi ham uning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Lug'zlar mumtoz adabiyot janrlari kabi qat'iy hajm, qofiya, shakliy belgilarga bo'ysunmasligi kuzatiladi. Uning bu xususiyati esa ijodkorning ta'bi nazmiga bog'liq. Shuning uchun bo'lsa kerak, hazrat Navoiyning lug'zlari turli janrdagi she'rlarda yaratilgan.

Xullas, yozma adabiyotda folklorning topishmoq janriga monand uslubni qayta yaratish stilizatsiyaning qadimdan keng tarqalgan ko'rinishlaridan biridir. Bu jarayonni ulug' shoir Alisher Navoiy ijodi misolida ham kuzatish va ilmiy xulosalar berish mumkin. Mumtoz adabiyotimizda, xususan, Alisher Navoiy ijodida lug'z, muammo, ta'rix kabilar inson tafakkurini charxlashga qaratilgan janrlar ekani bilan diqqatni tortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adizova I. Uvaysiy ijodida chiston janri. // O'zbek tili va adabiyoti. 2008.
2. Navoiy A. Badoye' ul-bidoya. MAT. XX jildlik. I jild. – T.: Fan, 1987.
3. Navoiy A. Navodir un -nihoya. MAT. XX jildlik. II jild. – T.: Fan, 1987.
4. Navoiy A. Badoye' ul-vasat. MAT. XX jildlik. V jild. – T.: Fan, 1990.

NAVOIYNING G'AZALLARIDA SO'Z QO'LLASHDAGI BADIY MAHORATIGA DOIR

Tohir XO'JAYEV

f.f.n., dots. (O'zbekiston)

Annotatsiya

Ushbu maqolada Navoiy devonlaridagi ayrim g'azallarida ishlatilgan so'zlar, ularda shoirning badiiy mahoratiga e'tibor qaratilgan. Baytlar imkon qadar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Navoiy, devon, g'azal, "Navodir ush-shabob", "Favoyid ul-kibar", lirik qahramon, ma'shuqa.*

Annotation

In this article, the words used in some of Navoi's ghazals, focusing on the poet's artistic skills, are discussed. Bytes are parsed as much as possible.

Key words: *Navoi, devan, ghazal, "Navodir ush-shabab", "Favoyid ul-kibar", lyrical hero, lover.*

Navoiy asarlarida, ayniqsa, "Xamsa", "Lison ut-tayr", "Mahbub ul-qulub", "Nazm ul-javohir", ayrim qit'a va fardlarida odob-axloq, inson kamoloti, hayot va tiriklik, yashash va umr mazmuni haqidagi mushohadalari bayon etiladi. Shoir fikricha, odamlarga yaxshilik qilish, yurt va xalq tashvishida tinib-tinchimaslik va shu asosda ezgu nom qoldirish – umr mazmuni. Bu bir tomoni. Ikkinchidan, shoirning badiiy mahorati. So'z ishlatish, unga jon ato qilish, ruhiyat va kechinmalar junbushini so'z orqali ifodalashni Navoiydan o'rganish.

ситуации)	
Gaybullah BABAYAR. Kaşgarlı Mahmud ve Nevaî eserlerinde geçen bazı sözcüklerin özbek ve azerbayca türkçelerinde korunması üzerine	349
Mübariz AĞALARLI. Əmir Əlişir Nəvai dövründə azərbaycan dövlətləri ilə teymurilər dövləti arasında siyasi və diplomatik münasibətlər	356
Nazmiya MUXITDINOVA. Navoiy va Huvaydo ijodida voqe'band g'azallar talqini	362
Murodxoja MUXTOROV. Navoiy lirikasidagi musiqiy istilohlarning bayt mazmuni bilan uyg'unligi	367
Zilola AMONOVA. Nasimiy va Navoiy ijodida jamol vasfi	372
Ma'rifat RAJABOVA. Navoiy ijodida paremiologik janrlar stilizatsiyasi	377
Tohir XO'JAYEV. Navoiyning g'azallarida so'z qo'llashdagi badiiy mahoratiga doir	383
Tozagul MATYOQUBOVA. Navoiyga ehtirom	387
Gulbahor ASHUROVA. Mustaqillik davri o'zbekistonda nizomiyshunoslik va navoiyshunoslikka qo'shilgan hissa	392
Shermuhhammad AMONOV. Ahmad Tabibiyning "Tuhfatu-s-sulton" devoni va undagi Navoiy g'azallariga yozilgan muxammaslar	398
Ozoda TOJIBOYEVA. Hamid Araslining navoiyshunoslik faoliyati	405
Orzigul HAMROYEVA. Turkiy qofiyaning o'ziga xos xususiyatları (Navoiy ijodi misolida)	410
Şəbnəm MİRZƏZADƏ. Almaz Ülvinin nəvaişünaslığa töhfəsi ("Əlişir Nəvainin əsri və nəsri" (elmi-filoloji və dini-təsəvvüfi əsərləri) monoqrafiyası haqqında)	415
Barno ABDURAHMONOVA, Muqaddas SAIDAKBAROVA. Navoiy ijodida nasriy va nazmiy ifodaning uslubiy jihatlari	422
Sohiba UMAROVA. Alisher Navoiyga izdoshlik va taxmis an'anasi takomili	426
Quvonch EHSOULLO. Amir Alisher Navoiy qabrining qurilish tarixi	430
Zulayho RAHMONOVA. Ibrohim Haqqul – navoiyshunos	433
Yulduz ABDULHAKIMOVA. Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy "Layli va Majnun" dostoni syujet tipologiyasi va o'ziga xosligi	438